

УДК 811.163.4=111'374.2:[81'276.4-053.81:929-053.9]
81'276.4-053.81:929-053.9:[81'37+81'373.612.2]
81'276.4-053.81:929-053.9:[316.647.82

Данко М. Шипка*

(Државни универзитет Аризоне, Темпи, САД)

СТАРОСТ НИЈЕ РАДОСТ НЕГО ГАДОСТ: РИЈЕЧИ ЗА СТАРИЈЕ У ЖАРГОНУ МЛАДИХ

Новоречје, 2023, бр. 9.

У овом раду представљају се називи за старије особе прикупљени у пројекту српскохрватско-енглеског колоквијалног рјечника (Šipka 2000) крајем двадесетог вијека. Ове лексеме припадају категоријама општих назива за старије особе, специфичних назива за старије особе (рецимо: старија проститутка) те називима за старије особе по односу према говорнику (рецимо: отац, мајка, наставник). Мада веза семантичког проширења: старија особа је већ мртва (нпр. када користимо изворни домен ријечи *leš* са значењем мртво тијело да генеришемо одредишни домен са значењем старија особа) спада у најчешће везе метафорских проширења, обим лексике за старије особе тек је негдје око 1%, дакле релативно скроман и знатно испод других тематских области, нпр. области секса. Уопштено узев, став према старијима је негативан и дискриминаторски, међутим он је знатно јачи уколико је појам апстрактнији и уколико нема везе са говорником. Тако су називи за старије особе уопште више дискриминаторске од оних за особе повезане говорником, а и у овој другој категорији, апстрактнији појам родитеља, садржи знатно негативнија одређења него конкретни појмови мајке и оца. Исто тако, у поимању младих говорника долази до одређене фузије родова, па се у већем броју случајева старије особе доживљавају као јединствена категорија без вођења рачуна о родним разликама.

Кључне ријечи: говор младих, жаргон, метафорска проширења, дискриминација по доби, језик и култура

Увод

Први дио наслова овог рада варијација је на одговарајућу руску пословицу, која може да се употријеби у свом кратком облику: *Старост не радост*, или облику проширеном паралелном структуром. Једна од уоби-

* ORCID 0000-0002-9144-8155

чајенијих је *Старостъ не радостъ, а младостъ гадостъ*, која, између осталог, савршено одражава словенски а надасве руски фатализам, ваљда најизразитије сублимиран у Буњиновом маестралном *Господину из Сан Франциска* из 1915 (може се наћи у сабраним дјелима: Бунин 1984). Верзија коју је, уз све остале иначице, забиљежио Даљ у својој знаменитој збирци (Даљ 1862) нешто је блажа спрема младежи и гласи: *Старостъ не радостъ, а младостъ не користъ*. Постоји још тушта и тма варијација, што се може видјети из дискусије током 2021. године на Јандексу (Yandex 2023). Ова варијација у наслову нова је јер не изражава неко колективно животно искуство, него перспективу младих. Они себе доживљавају неуништивим а било кога старијег (чак и оне старије омладинце који су код нас били функционери у Савезу омладине) као практички већ почивше (само још несахрањене). Овдје ће, наиме, бити представљен репертоар ријечи које су прикупљене у сленгу на широком простору српскохрватског језика поткрај двадесетог вијека а које упућују на оне који су од корисника тих ријечи старији (нпр. старија особа уопште, родитељи, наставници, итд.). У наредном одјелку представимо пројекат у коме је та лексика прикупљена и релевантна методолошка питања, затим ћемо прећи на категорије којима се упућује на старије особе, да бисмо затим прешли на опис саме лексичке масе.

Пројекат, начин прикупљања података и методологија

Лексичка маса о којој ће овдје бити ријечи прикупљена је током пројекта с краја двадесетог вијека, чији је крајњи производ био српскохрватско-енглески рјечник колоквијализама (Šipka 2000). Циљ овог пројекта био је да се попуни празнина у српскохрватско-енглеској лексикографији и покрију оне области разговорног језика које се у општим двојезичницима или не покривају или покривају маргинално. Тако је онда укључена лексика социјалних и професионалних жаргона, лексика која се везује за неформални разговорни стил, те широко распрострањени дијалектизми. Конкретан механизам попуњавања ове празнине био је да се уврсте оне ријечи, изрази и значења из поменуте три сфере, које нису биле забиљежене у два тада најкориштенија општа српскохрватско-енглеска рјечника (Venson 1992 и Drvodelić 1989).

У овај рјечник укључено је близу 24 хиљаде лексичких јединица, 19.300 једнорјечних и 4.500 вишерјечних. Код једнорјечних лексема забиљежено је 24.404 значења а код вишерјечних 4.807 значења. Основни механизам стварања лексичке масе утврђен на овој лексичкој маси јесу семантичка проширења. На чиста семантичка проширења отпада 10.420 случајева или 42,7%, на проширења у комбинацији с творбом 4.196 примјера или 17,19%, на проширења у комбинацији с модификацијом форме (типа:

стари > риста) 984 случаја или 4,03%, а на комбинацију сва ова три механизма 32 случаја или 0,13%. Дакле, семантичка проширења доминантан су генератор лексичке масе са близу 65% заступљености.

Начин прикупљања података у овом рјечнику био је еклектичан. Извори су обухватили сљедеће:

- а. постојеће рјечнике и листе ријечи из ове области,
- б. чланке и монографије о неформалном језику,
- в. књижевна дјела, поготово драме,
- г. текстове популарне музике,
- е. новинске текстове написане у неформалном стилу,
- ђ. снимке неформалног говора из медија,
- е. снимке неформалног говора у филмовима,
- ж. теренске записе употребе језика у неформалним ситуацијама,
- з. анкете и интервјуе с изворним говорницима,
- и. консултације са колегама који се баве овим питањима.

Овај широк круг извора био је свјесно изабран јер је циљ рјечника био прије свега да се документује сва грађа и надасве механизми метафорских проширења у настајању нових значења. То онда треба схватити ка извјесно ограничење, у смислу тога да је ће се у лексичкој маси наћи и понешто што заиста није било у употреби. Наиме, неки примјери забиљежени у појединим изворима (посебно Андрић 1976 и Сабљак 1981) дјелују доста натегнуто. Исто тако, увијек треба бити свјестан чињенице да у се ствари у области неформалне употребе језика мијењају изузетно брзо, па је доста тога што се у рјечницима забиљежи већ изван употребе. Како и други слични пројекти и пројекат о коме је овдје ријеч одликује се одређеном временском компресијом тако што даје примјере употребе из садашњег језика и језика ранијих периода. И ово је одређено ограничење у свјетлу анализе података.

Окренућемо се сада методологији анализирања података који се овдје представљају. Како смо видјели, семантичка проширења, махом метафорска, кључни су механизам попуњавања лексичке масе у овој области. Steen (2007: 47-72) нуди информативан преглед различитих предложених модела разумијевања метафорских проширења. Он их одређује као приступ два домена, приступ многих простора, приступ укључивања класе и приступ каријере метафоре. Ови модели разликују се по броју и природи појмовних структура које обухватају односима међу њима, распону конвенционалности, представљањем метафоре у менталном лексикону, итд. Разликују се и у распону лингвистичке и реторичке форме, фокусирању на граматику или употребу, као и о предвиђањима и доказима о когнитивној обради метафоре. У лексикографском пројекту о коме говорим примијењен је приступ два домена као најједноставнији па тако и најпрактичнији

за лексикографски рад. Он подразумејева изворишни домен (нпр. *гроб* у значењу мјесто покопавања) циљни односно одредишни домен (нпр. *гроб* у старија особа) и везу која је генерисала ново значење у циљном домену (у значењу: старија особа је практички већ у гробу)

Кад су у питању метафоре, несумњиво најеминентнији њихов проучавалац (Нијемци би рекли *Metapher-Papst*, пара за метафоре) Kövecses (2005:3) наглашава њихову културно условљену варијабилност (а и супкултура, о којој је у нашем раду ријеч, одређени је вид културе) “variation in metaphor appears to be just as important and common as universality”. Kövecses (2010:218) надаље утврђује разлоге културног варирања:

There appear to be two large categories of causes that bring about cultural variation in metaphor and metonymy. One is what we can call the broader cultural context; by this I simply mean the governing principles and the key concepts in a given culture. The other is the natural and physical environment in which a culture is located.

У једној другој монографији речени папа за метафоре иде и корак даље па претреса сложену мрежу контекста метафорских проширења. Његов модел садржи угнијежђене оквирове са сљедећим садржајем:

We can imagine these contexts as frames that are nested in one another, such that the physical setting as the outermost frame includes the social frame that includes the cultural frame, and so on, where in the “innermost” frame we find the speaker/conceptualizer, the hearer/conceptualizer, and the topic, as well as the diagram for the flow of discourse (functioning as the immediate linguistic context, or cotext). Kövecses (2015:71)

Наравно, сви ови оквири подлијежу културном и супкултурном варирању. У нашем конкретном случају употребе ријечи за старије особе друштвени оквир је нестандардна употреба језика често у криминалном миљеу, културни оквир је словенско-балканска патријархална средина, говорник и слушалац су млади људи

О значају документације метафора и других видова језичке креативности може се наћи у Moon (2008) и Deigan (2015:7).

Категорије старијих особа

Када се погледа листа најчешћих веза између изворишног и одредишног метафорског домена у Širka (2000), девет најчешћих су сљедеће:

- Све жене су увијек жељне секса
- Све жене су проститутке
- Старији људи су већ мртви
- Жена је једнака својој вагини

- Хендикепирана особа је глупа
- Сељаци су ментално заостали
- Хомосексуалци су смијешни и непријатељски настројени
- Чланови спољних група су нижа бића
- Секс је насилан чин с мушкарцем у активној улози

Видимо по овоме да су они који функционишу у овој језичкој сфери урбани, мизогини, хомофобни, нетолерантни млађи мушкарци. Кад се називи за старије ставе у контекст других метафорских проширења (а једна од најчешћих веза која генерише нова значења на њих упућује, налазимо је рецимо кад се старија особа зове *гроб* или *леи*), они ни по чему не одуцарају у смислу да се у њима говорници рефлектују саме себе као норму (мушкарци, млади, хетеросексуални, урбани, у пуној физичкој и менталној снази, припадници одређених унутрашњих група типа нације или навијача неког тима) и дискриминаторски однос према свему што под ту норму не потпада. Како смо показали у Širka (2019) језик не само да одражава различите идентитете, него нам његова лексика и даје одређен идентитетски профил.

Мада се сама метафорска веза да су старији људи већ мртви наша међу најчешћим, називи за старије не спадају у најчешће по броју лексема у синонимским гнијездима. Ту, се, ако занемаримо псовке, на првих десет мјеста налазе ове: *копулирати*, *глупа особа*, *пенис*, *претући*, *жена*, *лагати*, *вагина*, *варати*, *хомосексуалац*, и *брбљати*. Илустрације ради, први на листи, са највећим бројем, има 484 чланова синонимског гнијезда а десети, са најмање, има их 167. *Старија особа*, појам са највећим бројем синонимских гнијезда има 69 чланова синонимског гнијезда међу онима који упућују на старије има их 69, дакле, знатно мање од оних најчешћих.

Када се погледа енглеско-српскохрватски индекс, којим је опремљен Širka (2000), могу се издвојити сљедеће категорије старијих особа:

Генерички називи старијих особа:

старија особа

старији мушкарац

старија жена

Специфични називи старијих особа:

пензионер

сенилна старија особа

старија разведеница

старији хомосексуалац

старија проститутка

старији клијент проститутке

старија жртва цепароша

Називи по односу према говорнику:

родитељ
мајка
отац
дјед
бака
наставник

Прећи ћемо сада на конкретне називе за старије у овој грађи.

Називи за старије

Побројавањем лексема које припадају категоријама представљеним у претходном дијелу, издвојено је 227 назива за старије особе. Ради се о релативно скромном броју од око 1% од укупног броја лексема у овом рјечнику. Дакле, мада постоји одређени интерес за старије, он је несразмјерно мали у поређењу са, рецимо, интересом за секс (лексика која се односи на сексуални чин, органе и понашања у овом рјечнику мјери се у хиљадама а не стотинама). Како ћемо касније видјети, у неком дијелу ове лексичке масе изражен је негативан и дискриминаторски став према старијим особама, али, како њихова доста ниска фреквенција показује, он свакако није централан, него је периферан. Категорије, број ријечи и примјери представљени су у Табели 1.

<i>Категорија</i>	<i>Број</i>	<i>Примјери</i>
ГЕНЕРИЧКИ НАЗИВИ СТАРИЈИХ ОСОБА:		
старија особа	76	<i>гроб, мрцина, фосил, библија, старудија</i>
старији мушкарац	19	<i>архивар, хармоникаши, хокејаш</i>
старија жена	19	<i>бабускера, икебана, карађорђуша</i>
СПЕЦИФИЧНИ НАЗИВИ СТАРИЈИХ ОСОБА		
пензионер	6	<i>шлог, отписани, пензос</i>
сенилна старија особа	9	<i>креч, кречана, матуф</i>
старија разведеница	2	<i>ископина</i>
старији хомосексуалац	1	<i>хаџија</i>
старија проститутка	13	<i>крш, леш, старка</i>
старији клијент проститутке	1	<i>гроб</i>
старија жртва џепароша	1	<i>таја</i>

Новоречје 9

НАЗИВИ ПО ОДНОСУ ПРЕМА ГОВОРНИКУ		
родитељ	18	<i>маторац, инвалид, мртвац, мумија, цркавац</i>
мајка	12	<i>кева, раста, родитељка</i>
отац	30	<i>ћалац, кактус, сенилац, кљакац, кевац</i>
дјед	10	<i>декита, бакац, кљакац, дедо</i>
бака	8	<i>бакута, бакутанер, нона</i>
наставник	2	<i>мучитељ</i>

Табела 1: Ријечи за старије особе у Šipka (2000)

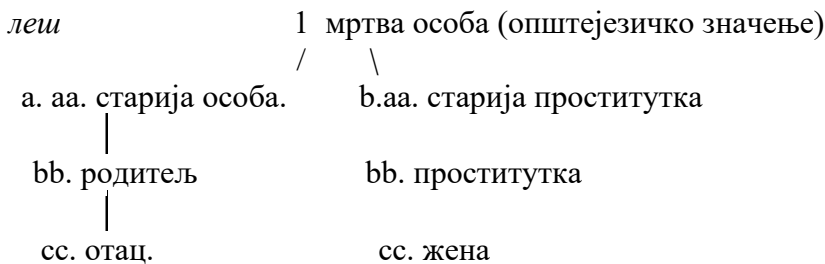
Из квантитативних података види се да претежу општи називи за старије особе (114 случајева). Исто тако, називи који нису засновани на односу с говорником доминантни су у односу на оне гдје постоји однос. Ако поменути општим називима за старије особе додамо специфичне, којих има 33, добијамо 147 назива за старије особе које нису повезане са говорником, према 80 оних који јесу.

Квалитативна анализа показује неколико ствари. Прво, називи за особе с којима је говорник у вези, како се и из приказаних примјера види, знатно су више израз играња у језику (онога што се може назвати лудичким импулсом), дакле жеље да се буде занимљив, док су они за било које старије особе уопште или специфично, знатно више дискриминаторски и увредљиви. Веза метафорског проширења: старија особа је већ мртва знатно се чешће ту активира. Друго, и код назива за родитеље, уопштени назив за родитеља, дакле не ради се о конкретној особи у очима говорника, више су негативни него називи за мајку, оца, дједа и баку, треба, дакле, за појмове иза којих стоје конкретне особе у говорниковом животу. Треће, често долази до фузије родова у смислу да се на мушкарце и жене колективно упућује истом ријечју, која првобитно може бити намијењена или за мушкарце (нпр. *кљакац*) или жене (*бабула*). Ту је онда, уз метафоре за које нема основе да их вежемо за мушкарце и жене (типа *амфора, леш, мрцина*) и доста назива, гдје је првобитна ријеч женског рода, а онда се творбено прерађује у женски (*бабац, бабос, бакут, бакутанер, кевац*, итд.). Коначно, то да је назива за старију особу знатно више од назива за мушкарце и жене посебно, говори о одређеној фузији рода у пред ставама говорника. Ово је сасвим сукладно колективистичкој, полихроној и патријархалној култури која је позадина овој супкултури. Наиме, у колективистичким и полихроним културама битни су у организацији друштвеног живота контакти лицем у лице и лична повезаност а не неки општи принципи. Исто

тако, у патријархалним културама битна је традиционална подјела родова, па је фузија родова заправо нека врста подцјењивачког става. Добар преглед приступа параметрима међукултурног варирања може се наћи у Dahl (2004).

Наравно, називи за старије уклопљени су у полисемијске структуре и сапостоје са различитим другим одређењима па су такве и везе семантичких проширења. Ово се може видјети из сљедећег примјера. Прво се даје мапа полисемијске структуре, након тога везе које су је створиле, а на крају како је та одредница изгледала у рјечнику из кога је грађа узета.

Полисемијска структура изгледа овако:

Везе су сљедеће:

- старија особа је већ мртва (1->а.аа)
- родитељ је старија особа (а.аа->а.bb)
- отац је родитељ (а.bb->а.сс)
- старија проститутка је ружна као леш (1->b.аа)
- старија проститутка је врста проститутке (b.аа->b.bb)
- жене су проститутке (b.bb->b.сс)

Одредница у рјечнику (Šipka, 2000: 258), гдје је циљ био да се енглескојезични корисници образују у препознавању семантичких проширења (јер конкретна проширења често нестану и прије него што су забиљежена) изгледала је овако (“Slav” означава ријеч словенског поријекла а бројеви иза звјездице ниво метафорског проширења, ово све уз бројеве који мапирају полисемијску структуру).

lěš¹ {a (*acc.=gen.*) +*ev* (*ext. pl*) *masc*; *Nom Pl lěševi*}
(*lit. corpse*) **a.** *sl-fea* senior citizen <Slav^{*1}> **b.aa.** *sl-sstu*
parent <Slav^{*2}> **bb** *sl-sstu* father <Slav^{*3}> **c.aa.** *sl-sex*
old prostitute <Slav^{*2}> **bb.** *sl-sex* prostitute, hooker
<Slav^{*3}> **cc.** *sl* young female, girl <Slav^{*3}>

На крају се може рећи слједеће. Чињеница јесте да у представама младих старост није радост него гадост. Међутим, ниво гадости варира од нивоа апстрактности (што је појам апстрактнији, то су гадније ријечи које се под њега могу повести) и везе са говорником (што је појам удаљенији од говорника, то су ријечи гадније). Дио гадости је брисање родних разлика у поимању старијих, што је, у контексту традиционалне патријархалне културе изразито увредљиво.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Драгослав 1976. *Двосмерни речник жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: БИГЗ.
- Benson, Morton 1992. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Београд: Prosveta.
- Бунин И. А. 1984. *Избранные сочинения*. Москва: Художественная литература.
- Dahl, Stephan. 2004. *Intercultural Research: The Current State of Knowledge (January 12, 2004)*. Middlesex University Discussion Paper No. 26. <<http://ssrn.com/abstract=658202>> 06.10.2023.
- Даль, В.И. 1862. *Пословицы русского народа. Сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, загадок, поверий и проч.* Москва.: в университетской типографии.
- Drvodelić, Milan 1989. *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kövecses, Zoltán 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán 2010. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán 2015. *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
- Meer van der, Geart 1999. Metaphors and Dictionaries: The Morass of Meaning or How to Get Two Ideas for One, *International Journal of Lexicography*, Vol. 12, No. 3, 195-208.
- Moon, Rosamund 2008. Lexicography and Linguistic Creativity. *Lexikos*, 18 (AFRILEX-reeks/series 18), 131-153.
- Sabljak, Tomislav 1981. *Šatra*. Zagreb: Globus.
- Steen, Gerard 2007. *Finding Metaphor in Grammar and Usage*. Amsterdam: John Benjamins.

- Šipka, Danko 2000. *SerboCroatian-English Colloquial Dictionary*. Springfield, VA: Dunwoody Press.
- Šipka, Danko 2019. *Lexical Layers of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yandex (2023. *Какое продолжение поговорки: "Старость не радость"?* <https://yandex.ru/q/question/zdravstvuite_kakoe_prodoldenie_pogovrki_57d5981f/> 06.10.2023.

Danko Šipka

OLD AGE IS UGLINEESS RATHER THAN HAPPINESS: WORDS FOR THE ELDERLY IN SERBO-CROATIAN YOUTH SLANG

Summary

The present paper, aimed at a general audience, discusses words for the elderly collected in a SerboCroatian – English Colloquial Dictionary project at the end of the twentieth century (Šipka 2000). These lexemes fall into three categories: general terms for the elderly, specific terms for the elderly (e.g., older prostitute) and the terms for the elderly based on the speaker's relationship to them (such as: father, mother teacher). Although the semantic extension link: elderly person is already dead (e.g., when calling an elderly person a corpse) belongs to the most common links in metaphorical extensions, the volume of the lexicon for the elderly is only around rather modest 1% of the total number of entries in this dictionary and considerably below some other subject-matter fields, most notably that of sex. Generally, the attitude toward the elderly is negative and ageist, however, that negativity is stronger if the concept is more abstract and not connected to the speaker. Thus, the names for the elderly as such are more ageist than for those roles that have some link to the speaker. Similarly, a more abstract concept of a parent contains stronger ageism in its entries than concepts for concrete figures of mother, father, grandmother, and grandfather. Another prominent feature of this lexicon is a kind gender suppression. It is namely so that young speakers construe the elderly holistically, without paying too much attention to gender differences.

Keywords: youth language, slang, metaphorical extensions, ageism, language and culture.